



УДК 821.161.2.09"19"А.Франко-Ключко

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/uls.2024.87-88.4596>

ФРАНКІАНА АННИ ФРАНКО-КЛЮЧКО: ПРОБЛЕМАТИКА, ЖАНРИ, СТИЛЬ

Наталія ТИХОЛОЗ

Стаття присвячена науково-публіцистичному франкознавчому доробку Анни Франко-Ключко (1892–1988), наймолодшої доньки Івана Франка. **Мета студії** – розкрити творчу індивідуальність А. Франко-Ключко як представниці літературної династії Франків, яка у своїх публічних виступах і публікаціях у пресі продовжувала справу свого батька, популяризувала його ідеї та водночас боролася з викривленням образу письменника у радянській Україні. Розвідка базується на історико-документальних (зокрема, архівних та бібліотечних) розшуках із використанням аналітичного, синтетичного, біографічного, бібліографічного, культурно-історичного, генологічного **методів**.

Наукова новизна дослідження полягає в осмисленні й уведенні до наукового обігу цілої низки текстів А. Франко-Ключко (публічні промови і виступи, ювілейні силуетки, мемуарні нариси, есе, статті, листи), які були розпорошені у діаспорній періодиці або неописані в архівах і довгий час перебували поза увагою дослідників.

На підставі аналізу науково-популярних, публіцистичних, мемуарних та епістолярних текстів А. Франко-Ключко, що охоплюють період від середини 50-х і до початку 70-х років ХХ ст., зроблено **висновки** про особливості франкіани доньки письменника: широкий жанрово-тематичний діапазон текстів, домінування мемуарних фрагментів, високий ступінь автобіографізму, акцентування на культуро- та націєтворчій місії І. Франка, на його релігійному світогляді, творчих взаєминах із жінками, кулінарних смаках і родинних традиціях. Відзначено також і полемічну складову характеру та творчого стилю А. Франко-Ключко, її особливу увагу до «незручних» тем, зокрема, пов'язаних із хворобою І. та О. Франків, розглянуто обставини полеміки А. Ключко з науковцем Олександром Мохом.

Ключові слова: літературна династія Франків, франкіана, публіцистика, літературна полеміка.

До століття від дня народження Івана Франка, яке бурхливо відзначали в УРСР і закордоном, у Торонто появилось видання мемуарів доньки письменника *«Іван Франко і його родина. Спомини»* (1956) [37]. Це була чи не найважливіша праця Анни Франко-Ключко, над якою вона працювала понад 20 років і з якою назавжди увійшла в історію франкознавства. Ці мемуари засвідчили непересічний письменницький талант Франкової доньки і водночас викликали жваву дискусію, пов'язану з неоднозначним сприйняттям постаті Михайла Грушевського у життєвій драмі І. Франка [докладніше див.: 5, 16, 23]. А поза тим, у творчому доробку А. Ключко є чимало інших текстів (статей, нарисів, есеїв, публічних виступів і навіть художніх оповідань), у яких вона не менш жваво й талановито розповідала про свого батька або ж аналізувала й актуалізувала

наболілі питання франкознавства. Про окремі тексти, що складають художню франкіану (оповідання «*Фантазія*», «*Цвіт яблуні*», «*Різдвяний подарунок*») А. Франко-Ключко, я свого часу писала у розвідці «*Фантазія з присмаком ностальгії*» [25], тому тут на них зупинятися не буду. Натомість зосереджуся на огляді науково-публіцистичного та частково епістолярного франкознавчого доробку А. Франко-Ключко. Тим паче, що ці статті, нариси, есеї дочки І. Франка до сьогодні залишаються невідомими й розпорошеними в діаспорній пресі, а ціла низка листів і досі неопублікована. Лише кілька з них увійшли свого часу до видання творів А. Франко-Ключко «*Для Тебе, Тату*» 2010 р., яке підготував Михайло Шалата [32].

Отож про все за порядком.

De rebus publicis: ораторська франкіана

Одними з перших франкознавчих розвідок доньки письменника стали її публічні виступи з нагоди 100-літнього ювілею І. Франка в Канаді, а також з приводу інших святочних нагод, пов'язаних з іменем великого українця. Деякі з них одразу були опубліковані у канадській пресі, а деякі залишалися у машинописах і появилися друком пізніше. Ідеться про численні **публічні промови, виступи і ювілейні силуетки**, а саме: «*Він працював для визволення України*» [30], «*Малий Мирон*» [43], «*Слово дочки Івана Франка*» [13], «*Іван Франко*» [36], «*Виступ Анни Франко перед студентами Львівського університету ім. Івана Франка у липні 1967*» [2] та ін.

У публічних виступах А. Ключко неодноразово наголошувала на універсальності таланту свого батька, його величезному творчому доробку, який і досі залишається не виданим, та застерігала від того, щоби його спадщину використовувала якась одна група чи партія у вузьких цілях своєї пропаганди: «*Іван Франко належить цілому українському народові*» і є «*сином висококультурного 40-мільйонного моноліту*» [30].

У промові «*Малий Мирон*», виголошеній 8 липня 1956 р. у Вінніпезі, вона виразно проводила паралелі між життєтворчістю свого батька й Т. Шевченка, відзначаючи подібність їхніх доль та місій у культурному й державотворчому житті українців. Завдяки своїй колосальній працьовитості І. Франко, як відзначала Анна, став у розряд найбільших геніїв світу, а для українського народу був великим Учителем, Мойсеєм і провідником до національної самостійності. У його створених художніх образах віддзеркалюється весь український народ, що «*осяяний одним натхненням, одною великою ідеєю*» [43, с. 337] – творенням незалежної України. А. Ключко завжди акцентувала на важливій націєтворчій місії свого батька, який застерігав український народ від згубного впливу комуністичних ідей, насаджуваних проросійськими силами.

«Він вже тоді проглянув, що тільки що створене Марксом і Енгельсом комуністичне вчення навіть у теорії є догматичним абсурдом, а насильно прищеплене може віддати в неволю цілі народи шайці проступників і вбивць. Він передбачав, яка страшна небезпека загрожує Україні, якщо ворог – Москва під покришкою того комунізму знову опанує Україну», – говорила 24 листопада 1957 р. Анна у своєму слові з нагоди

висадки дуба в пошану Івана Франка на відпочинковій оселі Спілки Української Молоді «Веселка» неподалік від Онтаріо в Канаді [8].

Попри часом дещо патетичні слова й вирази, які, зрештою, є ознакою жанру промови, ці виступи доньки письменника й сьогодні не втрачають своєї актуальності. Водночас вони є важливим свідченням того, що Анна, перебуваючи в еміграції, мала змогу репрезентувати правдивий образ свого батька, без ідеологічного нальоту радянської пропаганди.

Журналіст, що заховався за криптонімом Б. С. і який 1956 р. брав у А. Ключко інтерв'ю, так окреслив місію Франкової доньки в цей час:

«Пані Анна Ключко єдина з дітей Франка що, як свідок творчого життя свого батька, може свобідно і вірогідно доповнити відтворення великого портрету геніального українця. Виїмково тепер, коли тільки не рідшають, але щораз більше появляються факти фальшування ідей, окремих думок, а навіть висловів з творчости поета» [1, див. також: 24].

Тож не випадково увага до постаті Анни саме як до доньки класика, а також до її слова була дуже пильною з боку суспільства, яке сприймало її як очевидицю життя великого генія і спадкоємицю його роду. В публічній площині вона починає підписуватися як «*Анна (рідше Ганна) Франко-Ключко*», контамінуючи своє прізвище у заміжжі і за паспортом (Ключко) зі своїм родовим дівочим прізвищем (Франко), яке вказувало на її зв'язок із батьком та творчою династією.

Громадський запит на її виступи в часі 100-літнього ювілею Івана Франка став стимулом, який спонукав її все частіше й частіше публікуватися в діаспорній періодиці. Часописи «Рідна школа», «Життя і школа», «Новий шлях», «Овид», «Визвольний шлях», «Гомін України», «Жіночий світ», «Наше життя», «Свобода», «Вільне слово», «Канадійський фермер», «Правда: журнал присвячений українській християнській культурі та розвазі» та ін. радо друкували її *розвідки, мемуарні нариси, есеї, звернення, ювілейні виступи та силуетки*.

«Мої життєві справи мусіла зредувати на мінімум часу, бо цього року приходиться займатися і іншими справами, в першу міру – це переписка з людьми, з котрими прийшлося цього ювілейного року нав'язати зв'язки, а потім нібито *зачала щось писати* (курсив мій. – Н. Т.). Я сама на моє писання дивлюся досить скептично, але люде, що читають мої статті, кажуть, що пишу не зле, а деякі часописи стало просять щось написати...», – розповідала про початок своєї франкознавчої науково-популярної творчості Анна у листі до Володимира Дорошенка від 24 вересня 1956 р. [5, с. 240].

Між ювілеями: жанровий і проблемно-тематичний діапазон франкознавчої аналітики

Високу творчу продуктивність Франкової доньки слід відзначити особливо в період між двома ювілеями письменника від 1956-го до 1966 років (100-літтям і

110-літтям від дня народження Івана Франка). Саме у цей час з-під її пера появляється ціла низка текстів, які доповнюють, увиразнюють та конкретизують ті думки, образи і спостереження, що увійшли до мемуарної книги «Іван Франко і його родина». У 70-х і 80-х роках ХХ ст. таких публікацій Анни уже значно поменшало.

Сьогодні можемо нарахувати понад два десятки (не виключаю, що їх може бути й більше) франкознавчих статей, розвідок, повідомлень А. Франко-Ключко. Серед них публікації, що заторкують: *біографічні* («Д-р Іван Франко і його докторат» [34], «Із збірника про Івана Франка» [40], «Іван Франко у Відні» [39], «Я син селянина» [53]); *релігійні та світоглядні* («Д-р Іван Франко – шанувальник Св. Миколая» [33, див. також: 17], «Ставлення мого батька до селян» [49], «Франко й Ганді» [51]); *текстологічні й джерелознавчі* («Рукописи Івана Франка в Канаді» [47; 48], «Франкові листи» [52], «Поема “Ольга”» [46]); *перекладацькі* («Несподівана новина: переклад Франкового «Мойсея» французькою мовою» [44]); *педагогічні й виховні аспекти* («Як учив і виховував Іван Франко своїх дітей» [54; 55]); *проблеми рецепції творчості І. Франка* («Іван Франко та еспанська література» [38], «Література для дітей в творчості Івана Франка» [42]); *дозвілля й гобі* («Замилування великого поета» [35], «Бібліотека мого батька. Спомин» [29]); *кулінарні смаки* («Іменинний пиріг» [57; див. також: 14; 21], «Городинна новинка» [56]). Дуже цікавими є також розвідки про *взаємини Івана Франка з жінками*: Наталею Кобринською, Уляною Кравченко, Євгенією Бохенською («Три силуети» [50]), Асею Шехович («Історія однієї приязні» [41]), Ольгою Хоружинською, («Ольга Франко в правдивім світлі» [45]), та з *діячами тогочасного культурно-історичного й політичного процесу*: Михайлом Грушевським («В обороні правди» [31; див. також: 16]), Митрофаном Шевченком [4] та ін.

Більшість цих текстів орієнтовані на широку читацьку аудиторію, а тому писані доступно, легко й популярно. У полі уваги А. Франко перебували теми, які висвітлювали малознані для загалу сторінки біографії письменника. Так, у розвідці «Д-р Іван Франко і його докторат» (1959) донька на підставі листування І. Франка з Михайлом Драгомановим і дружиною Ольгою розкривала непрості сімейні обставини, в яких доводилося письменникові здобувати докторат у Відні. Особливу роль донька відводила своїй матері, О. Франко, за наполяганням якої письменник і поїхав до Відня. В іншій статті «Іван Франко у Відні» (1966) авторка розповідала про талант Франка як ученого-медієвіста та знавця слов'янських літератур, його захоплення перекладацькою справою.

Розвідки, базовані на епістолярних джерелах, такі як «Ольга Франко в правдивім світлі» (1960), часто-густо рясніють розлогими цитатами з листування Івана Франка з його дружиною. Але в такий спосіб А. Ключко, вочевидь, прагнула донести правду про взаємини між батьками та максимально задокументувати свої слова, удоступнивши для зацікавлених приватне листування свого батька, адже далеко не всі емігранти в Канаді могли читати двадцятитомник творів поета, виданий у радянській Україні.

Цінною є й розвідка «Рукописи Івана Франка в Канаді» (1957), де вперше опубліковані Франкові автографи з домашнього архіву Анни, а саме: одну недатовану листівку з краєвидами Ліпіка [див.: 22], два листи письменника до доньки (від 3–13 лютого 1915 р.

та від 24 березня 1915 р.), а також поезію «Блаженний муж, що йде на суд неправих...» та частину копії містерії Т. Шевченка «Великий льох». Ці автографи Івана Франка експонували на виставці 11 листопада 1956 р. у Вінніпезі (Канада) з нагоди 100-ліття від уродин письменника. У липні 1967 р. всі ці рукописи Анна передала до фондів Музею Івана Франка у Львові (інв. № 279–282 мем.), про що сама ж інформувала українську громадськість у статті «*Франкові листи*» (1968). Щоправда, поштівку з Ліпіка, яку Анна характеризувала як «малу картку з Ліпіка в Югославії, з видами всередині» вона помилково датувала листопадом 1909 р. [47, с. 86]. Ця листівка дуже цікава й незвична за своєю формою: у великому головному зображенні з видом альтанки на пагорбі Єлени є невеличке віконечко, що відкривається і з якого витягаються і розкладаються наступні 10 менших зображень із краєвидами Ліпіка. Текст цієї листівки, як і чудові зображення курортного містечка початку ХХ ст., важливе джерело для пізнання життєпису Івана Франка та дослідження географії його мандрів. Вважаю, що датувати картку потрібно за поштовим штемпелем, 25 березня 1908 р., а також на підставі згадки про неї в листі І. Франка до дружини Ольги від 31 березня 1908 р., в якому письменник запитував: «Чи Гандзя дістала картку з великим складним видом Ліпіка?» [26, т. 50, с. 353]. Рукописи, які опублікувала, зберегла, а згодом передала Анна до фондів Музею Івана Франка у Львові, поступово ввійшли в науковий обіг та стали важливими документами при дослідженні останніх років життя письменника. Два листи І. Франка до доньки Анни від 3–13 лютого та від 24 березня 1915 р. були згодом републіковані в п'ятдесятитомному виданні творів письменника [див.: 26, т. 50, с. 423–425]. А от картка з Ліпіка, попри те, що її фотокопія є в фонді Івана Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [59, № 4994], до корпусу листів письменника чомусь не ввійшла. Цей прикрий недогляд, гадаю, варто буде виправити при підготовці повного зібрання творів І. Франка, обов'язково відзначивши, що уперше цю картку опублікувала донька письменника у своїй статті «*Рукописи Івана Франка в Канаді*».

Як і Петро Франко, який свого часу дописав завершення повісті І. Франка «Борислав сміється» [див.: 20, с. 124–126], Анна також вирішила спробувати себе в ролі співавторки. У статті «*Поема “Ольга”*» вона зізналася, що взялася закінчити незавершену батькову поему. Відтак поема «Ольга», до назви якої Анна додала «Княгиня Руси-України», в допрацьованому варіанті складалася з чотирьох пісень (І. Франко написав лише першу та початок другої пісні). Свою роботу Франкова донька характеризувала так:

«Для дальших пісень, а саме – до дальших октав другої пісні і до пісень третьої і четвертої, – історичний перебіг подій я взяла з “Історії України-Руси” М. Грушевського, том I. <...> Побудову строф (октава) і ритм затримано по можливості так, як у І. Франка. Мову затримано таку саму, яку вживав І. Франко в своїх літературно виправлених творах. Поміж сухо подані факти з історії Руси-України включено епізоди романтичні, – щоб надати поемі випуклості й життєвого забарвлення, яке відповідало б змістові поетичних творів Ів. Франка» [32, с. 367–368].

Щоправда, не можемо судити про художню вартість закінченої поеми, оскільки невідомо, чи А. Франко-Ключко опублікувала її і де зберігається автограф.

Чимало цікавих спостережень і в дослідженні «*Франко й Ганді*». Авторка вважає, що Франко і Ганді – це постаті, котрі визначають національно-культурне відродження відповідно України та Індії. Їх обох об'єднують подібні етапи біографії (зокрема, ув'язнення) та ідейні переконання: жертвна й самовіддана любов до Батьківщини, вболівання за долю народу, за права рідної мови, просвітницька, культуртрегерська та державотворча місія. І Франка, і Ганді вирізняло їхнє особливе ставлення до соціалізму, неприйняття політики насилля та денаціоналізації. «Він був соціалістом, але соціалістом-українцем...», «Франко був українським патріотом-самостійником», – писала про батька Анна [32, с. 399, 401]. Водночас дослідниця відзначила те, що «Ганді й Франкові довелося працювати серед цілковито відмінних середовищ, і тоді, коли до Ганді горнувся весь нарід, як до пророка, – І. Франкові треба було боротися за кожне слово правди й багато наруги витерпіти навіть від своїх» [32, с. 387], при цьому Франко, на відміну від Ганді, залишив надвелику різножанрову творчу спадщину.

У статті «*Як учив і виховував Іван Франко своїх дітей*» А. Франко-Ключко розповідала про те, як батько коротким питанням, поглядом, жартом умів досягти більшого виховного і начального результату, ніж декотрі вчителі принукою й буком. «Його вихова нас, на перший погляд, могла робити враження, що в ній немає жодної методи, а тим більше жадної дисципліни і системи», – писала донька письменника [54, с. 588]. А поза тим І. Франко виховував і надихав своїх дітей до праці й навчання власним прикладом, цікавими розповідями про довколишній світ, а також, звісно, і своїми текстами, спеціально написаними для дітей.

У розвідці «*Література для дітей у творчості Івана Франка*» (1986) авторка зацентрувала на тому, що твори для дітей – чи не найпопулярніші з усього доробку письменника. Авторка висвітлила Франкові педагогічні погляди, проаналізувала казки на власне українські та запозичені сюжети, відзначила національний колорит батькових переробок, справедливо виділяючи серед казкового доробку тексти дидактичні, сатирично-гумористичні та філософські (прикметно, що така класифікація зберігає свою евристичну цінність і в сучасному франкознавстві [див.: 12; 19]). Важливим у цій статті є й те, що А. Франко-Ключко дала високу оцінку мистецьким ілюстраціям Едварда Козака до поеми-казки «Лис Микита», а також порушила питання мультиплікаційної екранізації цього твору. До слова, мультсеріал «Лис Микита» за мотивами Франкової казки було створено на замовлення Всеукраїнського товариства «Просвіта» на кіностудії «Фрески» впродовж 2005–2007 років (сценарій і постановка В. Кметика, головний художник – Е. Кирич, композитор – М. Скорик).

У модусі спогаду: мемуарні нариси

Часто публіцистичний спосіб викладу у франкознавчих текстах доньки письменника тісно сусидить із розлогими спогадовими та есеїстичними фрагментами. Мемуарна домінанта загалом властива творчості А. Франко-Ключко. Вона додає їм особливої неповторної цінності, бо подає інформацію, яку знала лише донька письменника. Тут, очевидно, давався у знаки і прожитий досвід уже зрілої авторки, яка мала чим

поділитися зі своїми читачами. Водночас присутність цього мемуарного струменя була пов'язана також з об'єктивним браком джерел, з яким зіткнулася Анна, перебуваючи в еміграції, далеко від України. «Я... відчуваю брак матеріалів, і все більш-менш приходиться писати з пам'яті, але пам'ять річ зрадлива і дуже часто фантазія підсуває щось свого, чого в пам'яті не знаходиш», – жалілася у листі від 24 вересня 1956 р. до франкознавця В. Дорошенка [5, с. 245].

Однак треба визнати, що ті статті, в яких превалює мемуарно-есеїстичний спосіб викладу, сьогодні становлять чи не найбільшу цінність у її доробку, бо доповнюють і випрозорюють малознані сторінки біографії письменника унікальними відомостями. Так, у статті *«Історія однієї приязні»* (1960) Анна розповіла про знайомство свого батька з Асею (Іванною) Шехович (у заміжжі: Левицька), із жінкою, про яку здебільшого не згадували біографи письменника, але її дружба з І. Франком «була дуже небуденна і знайшла свій вияв у присвяті однієї книжки» [41]. Ішлося про добірку публіцистичних та літературно-критичних матеріалів І. Франка під назвою *«Молода Україна»* (1910), яка містила присвяту А. Шеховичівні. До книги *«Молода Україна»* увійшли доповіді письменника, які він читав 1901 р. у Перемишлі для молодих людей, серед яких була і юна А. Шехович. Анна підтримувала дружні взаємини з А. Шехович і у своїй публікації *«Історія однієї приязні»*, окрім власних споминів про цю жінку, процитувала також розлогий фрагмент листа Асі, із якого з перших уст довідуємося про історію цього знайомства і приятелювання.

Дуже цікавим є мемуарний нарис А. Франко-Ключко *«Три силуети»*. В його основу ліг текст доповіді, який виголосила донька письменника 18 листопада 1956 р. в Торонто з нагоди 5-річчя діяльності Об'єднання Жінок Ліги Визволення України (ОЖЛВУ) і в якому з «літературним хистом змалювала відношення І. Франка до українського жіночого руху» [8]. А. Франко в легкій і доступній формі викладу, властивій її стилю, кількома штрихами змалювала силуети трьох жінок: Н. Кобринської, Уляни Кравченко (Юлії Німентовської) і Є. Бохенської, на формування творчих доль яких мав вплив Іван Франко. Водночас історії цих жінок вона розповіла в контексті їх взаємин не лише з І. Франком, а й із його сім'єю. Так, малюючи портрет Н. Кобринської, авторка відзначала не лише її лідерські здібності в організації жіночого руху, а й особливі приятельські взаємини зі своєю мамою, О. Франко:

«Н. Кобринська з'єднала собі серце і досмертну приязнь моєї мами. При її появі в нашій домі, мама вітала її якнайсердечніше. Поцілункам не було кінця. Це була її Натальця, її сердечна подруга. Уже те, що вона держала до христу першого сина Андрія, говорить про те, що Кобринська вважалась немов членом нашої родини і кожна її поява в нашому домі була для мами чимось святочним і радісним, немов ясне сонце входило [в] її журливе, повне клопотів, життя» [50, с. 11].

Щедра на спогадові фрагменти і розповідь про непросте сімейне життя народної вчительки і красуні поетки Уляни Кравченко, в домі якої Франки гостилися на Великдень шинкою з ведмеда, збирали у лісі фіалки і пристрасно дискутували.

Дуже тепло, ніжно і вдячно А. Ключко змалювала міжособистісні стосунки скромної, лагідної і непомітної Є. Бохенської з письменником і малими Франчатами:

«Приїзд п[ан]і Бохенської в нашу хату був завжди великою радістю, зокрема для нас – дітей. Вона залишалася у нас щонайменше на тиждень. П[ан]і Бохенська заковувала рукави і бралась до роботи. Мама була хоровита й слабосила й тяжко собі давала раду з 4 дітьми. П[ан]і Геня доглядала нас усіх: мила-купала, чесала, прибирала, піклувалася нами з доброю, лагідною усмішкою, навіть з більшою любов'ю як сама мама. Тато, коли приходив додому і заставав її при праці, вітав її, мов спасительку. Він бачив, що її праця не є на показ, що і там – в своєму селі, вона подає без вагання помічну руку всім, хто тільки того потребує» [50, с. 11].

Саме такі мемуарні епізоди, які, крім творчих взаємин, акцентують увагу також і на живому людському спілкуванні, взаємній допомозі та підтримці у скрутних хвилинах, дають змогу сьогодні ближче пізнати класиків нашої літератури. Прикметно також, що для цієї своєї статті (і виступу, який їй передував) Анна обрала саме цих трьох жінок, дуже різних між собою, не схожих одна на одну ні зовні, ні характерами. Однак саме вони, як вона вважала, були для І. Франка «сестрами, істотами духовно близькими» і навіть рідними, які дарували йому радість, «силу будувати любов і пошану до жінки громадянки, до жінки поетки і до жінки тихої незамінної працівниці» [50, с. 12]. Н. Кобринська, Уляна Кравченко, Є. Бохенська стали тими жінками, через яких письменник «осягнув рівновагу духа і охоту до дальшої праці». Натомість жінки, у яких він був закоханий і яким «посвятив свої найгарячіші почування, для яких писав незрівняної краси й глибини поезії», були, на думку А. Ключко, типами «пересічними» [50, с. 12]. Прикметно, що в оцінці цих жіночих постатей проглядає також і ставлення до них не лише самої авторки, а й О. Франко, думка якої була для доньки завжди дуже важливою.

Оповідючи про свого батька, А. Франко-Ключко завжди прагнула, щоби його образ був правдивим і людяним. У час, коли в радянській Україні з усією потугою тогочасного тоталітарного літературознавства витворювався образ Франка-Каменярка як непорушного класика з кам'яним обличчям, Анна у своїх публікаціях малювала зовсім інший, живий, вимір його постаті, заземлюючи великого класика і показуючи його у щоденних буденних життєвих ситуаціях із вудкою чи з кошиком грибів у руках. Так, свій мемуарний нарис «Замилування великого поета» (1958) донька цілковито присвятила двом батьковим гобі – грибництву й рибальству. Із нього довідуємося не лише про знаряддя і способи, якими любив рибалити І. Франко, а й про «ловлення риб у ночі при світлі смолоскипу або ліхтарні» [50, с. 12] та про страви з риби, які любили смакувати у родині. Цінною фактографічно є також розповідь про замилювання Франка до збирання різного роду грибів. Причому у структуру тексту нарису вплетено розповідь-спомин про фантастичний сон про різнокольорові гриби, що оживають, який наснився письменникові і який він розповідав своїм дітям холодного зимового вечора як казку. Очевидно, цей мемуарний нарис народився в А. Франко не лише під впливом споминів про дитинство, а й був навіяний роздумами над перечитуванням художніх текстів батька («Щука», «Малий Мирон», «Ще не пропало» та ін.). Такі розвідки А. Ключко наче повертали І. Франка обличчям до людей.

Смак традицій: кулінарні нариси

Осібнo слід відзначити такий жанр у франкознавчому доробку А. Франко-Ключко як *кулінарні нариси*. Донька письменника зберегла цілу низку родинних переписів, ретельно записуючи їх упродовж усього життя до свого грубого кулінарного зшитка. Деякими зі своїх рецептів вона щедро ділилася з читачками журналу «Наше життя», який видавав Союз українок Америки. У низці своїх кулінарних нарисів «Іменинний пиріг», «Городинна новинка», «Наше харчування», «Медове печиво» А. Франко-Ключко розповідала про свій куховарський досвід, про те, як і звідки прийшли у родинний стравоспис ті чи інші продукти та страви, ділилася власними кулінарними спогадами. Ці тексти сьогодні є важливим джерелом для пізнання родинної атмосфери Франкової сім'ї та вивчення кулінарних традицій наших великих династій. Вони репрезентують зв'язок поколінь і тяглість кулінарного спадку славетного роду Франків.

Так, зі смаковитого кулінарного спогаду «Іменинний пиріг» довідуємося, що в сім'ї Франків на іменини кожному зі своїх дітей мати, тобто О. Франко з Хоружинських, готувала смачнющий «Іменинний пиріг». Це був виріб із дріжджового тіста з м'ясною чи фруктовою начинкою (найбільше смакувало дітям таки з м'ясною!), майстерно прикрашений по краю виплетеними з тіста косичками, трояндами і пташками. Уздовж пирога великими літерами (також із тіста) було викладене ім'я соленізанта. Відтак, залежно від іменинника, на пирозі гордо значилося чи то «Андрій», чи «Тарас», чи «Петро», чи «Гандзя», чи – коли іменини були в І. Франка – «Тато».

«Скільки таких пирогів пекла моя матуся і скільки то імен вона виписувала на них! – оповідала А. Франко-Ключко. – Цей звичай вона перебрала від своєї бабуні, а я навчилась від неї, і мені здається, що іменини без нього не іменини. Щось їм бракувало б... Бо це був не тільки кусник тіста, наповнений начинкою і з написом зверху» [57, с. 5].

У ньому були акумульовані і втілені в тісті материнська любов, родинний затишок, тепло, добробут. Цей пиріг назавжди у свідомості Франчат зберіг запах дому, дитинства і щастя. Він став символом духовної повноти життя, того глибоко захованого скарбу, який кожен із нас виносить із батьківського дому і який теплим спомином, де б ти не був, зігріває душу. Минули роки й десятиліття... Діти давно вилетіли з родинного гнізда... Доля дарувала їм можливості спробувати чимало різних страв і присмаків, можливо, набагато вишуканіших, ніж ті, що куштували вдома, однак навіть через півстоліття кулінарний спогад про «Іменинний пиріг» оживав:

«Але найсмачніший то був наш іменинний пиріг, – констатувала А. Франко-Ключко 1958 р. у своєму есе “Іменинний пиріг”. – І тепер, коли засідаємо цілою родиною при столі святкувати день народження кожного з нас, а посередині стола він пишається, тоді мені здається, немов сама матуся є присутня між нами. Немов вона невидима, але колись сповнена великою любов'ю до нас, дітей, наклоняється над нашими головами і шепче тихо, мов подих:
– Вітаю іменинника...» [57, с. 5].

Із приємним спогадом про пиріг наново оживала і традиція його випікання. Ця традиція ожила й сьогодні. Коли 2016 р. я випадково віднайшла цей нарис А. Франко-Ключко на сторінках журналу «Наше життя» і републікувала його на сайті «Франко: Наживо» [21; див. також: 14], то цей фірмовий смаколик родини Франків захотіли спробувати багато читачів. Його рецепт невдовзі передрукувало чимало газет і журналів [27; 11; 15; 7; 18]. Із 2017 р. випікання «Іменинного пирога» з нагоди Франкових уродин і частування ним усіх присутніх стало одним із обов'язкових атрибутів святкування днів народження великого класика у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, а згодом – і в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі». 2022 р. таке кулінарне частування з нагоди дня народження І. Франка відбулося і в Музеї-оселі родини Івана Франка у Калуші. Створити цю традицію музейних святкувань, яка істотно оживляє і робить постать культового класика ближчою і зрозумілішою для загалу, вдалося саме завдяки мемуарному кулінарному нарису А. Франко-Ключко «Іменинний пиріг».

Теплими споминами про маму, її рідну сестру Олександру Ігнатівич із Хоружинських помережаний і кулінарний нарис *«Городинна новинка»*, який розповідає про родинну традицію споживання баклажанів. У той час, коли деякі галицькі господині недовіриливо поглядали на ці яйцевидної форми темно-сині груші, О. Франко, як свідчить її донька, легко ввела до раціону своєї сім'ї баклажани: «А моя мама нам, дітям, дуже часто смажила ці баклажани на олії, порізавши їх на тонкі кружальця і обсипавши борошном. При смаженні кружальця немов випивали олію, зате ж і смакували знаменито» [56].

Оту традицію смаження баклажанів О. Франко, очевидно, перейняла від своїх старших сестер. Так, зокрема, донька А. Франко згадувала, що в домі її тітки О. Ігнатівич (рідної сестри О. Франко) робили надзвичайно смачну «фальшиву ікру» із синіх баклажанів. За приготуванням цієї страви ретельно стежила тітка, яка, хоч і мала служницю-кацапку, «та все ж накинувши на парадну сукню великий фартух, появлялась переконатись чи справді все в порядку» [56]. Отож «спечені у печі і очищені зі шкірки» баклажани дрібно сікли і складали до миски. Додавали дрібно нарізану цибулю. Усю цю суміш заправляли винним оцтом, перцем, сіллю і густо поливали олією. Легко вимішавши дерев'яною ложкою, накладали у салатницю і прикрашали оливками. Цією стравою щедро частували гостей. «Що вона була знаменита, я переконалась за столом, коли гості зчасти собі її накладали на тарілку, як додаток до пирога чи пиріжків попри справжню чорну ікру», – писала А. Франко-Ключко [56].

Кулінарними нарисами «Іменинний пиріг» та «Городинна новинка» А. Франко-Ключко істотно підважила міф про те, що її мати, Ольга з Хоружинських, була поганою господинею і геть нічого не вміла готувати. Натомість ці тексти доньки свідчать і про інше: О. Франко була вихована в іншій кулінарній традиції і вдало застосовувала свої знання в галицькому просторі своєї сім'ї, поєднуючи наддніпрянські кулінарні традиції із західноукраїнськими.

Улюбленим смаколиком А. Франко-Ключко, як довідуємося з нарису *«Наше харчування»*, був дактилевий (тобто фініковий) корж, який вона уперше скуштувала на Великдень у своєї товаришки Зоні Юзичинської, а потім успішно відтворила його

на своїй кухні і ввела у раціон своєї родини. Смачним спогадом дитинства назавжди залишилося і медове печиво...

Кожен кулінарний нарис А. Франко-Ключко супроводять кілька рецептів з її кулінарного зшитка. Такий формат цих публікацій (розповідь-спогад про страву плюс сам рецепт) дозволяє сьогодні провадити активні дослідження на межі літературознавства (бо ж тексти писані з непідробним літературним хистом!) і кулінарії та відроджувати давні традиції родини І. Франка. Либонь, не випадково 2021 р. правнучка письменника Іванка Міліянчук разом зі своїми доньками Мартою Гуменецькою та Наталею Міліянчук (нащадки по лінії сина П. Франка) створили кулінарний блог «Практична кухня. Забуте і нове», де саме в такому форматі розповідають про ретро-страви. Відтворюючи рецепти за куховарською книгою своєї бабусі Ольги Франко з Білевичів «Практична кухня», вони щедро діляться також і своїми спогадами про смачні миті дитинства і про гастрономічні шедеври відомої галицької кулінарної шеф-майстрині.

Епістолярна франкіана: франкознавча проблематика на сторінках приватного листування

Листування з різними людьми, із якими Анна підтримувала контакти, також вказує на цілу низку франкознавчих проблем, які порушувала у той чи інший спосіб донька письменника. Звісно, на сьогодні не маємо виданого повного корпусу епістолярної спадщини А. Франко-Ключко, щоби скласти цілісну картину, але навіть із доступних нині листів можна все ж узагальнити й виокремити кілька тем. Тим паче, що в листах до різних адресатів ці теми раз у раз повторюються і стосуються рецепції постаті Франка в тогочасному суспільстві.

Одна з ключових тем, яку піднімала А. Франко у своїх листах – це проблема викривленого сприйняття батькової творчості в радянській Україні, вилучення його світоглядних націєтворчих текстів із обігу та творення образу І. Франка лише як поборника ідей більшовизму. У цьому ключі вона дуже критично виловлювалася на адресу видань, що побачили світ в УРСР, таких як двадцятитомне зібрання творів письменника та книги спогадів про І. Франка за редакцією Олексія Дея, яку називала «фальшивою» вже в самому зародку. Різко і правдиво ставила питання повного видання творів батька, яке оцінювала в 90 томів.

«Нині деякі люде плачуть, що больш[евики] попеременявали статті політичні Тата. А чому укр[аїнські] нац[іоналісти] не змоглися стільки літ від Татової смерті видати повне зібрання творів Тата? Ви ж там були в той час. Чи треба було аж тих найгірших ворогів наших, щоби відкрити велич Татового генія і видати повну збірку творів (властиво, она не повна, бо має бути повна 90 томів). <...> А ми ж тепер мов “голодні коні на припоні”, а ворог видав міліони творів Тата так, як він хоче, і регочеться, і б’є медалі, і ставить пам’ятники», – терпко писала в листі до В. Дорошенка від 20 серпня 1956 р. [5, с. 242].

«Верхом комуністичної пропаганди» назвала й фільм «Іван Франко» за сценарієм Леоніда Смілянського, який вийшов 1956 р. на Київській кіностудії ім. О. Довженка [5, с. 239].

Попри це визнавала, що двадцятитомне видання станом на 1956 р. було «одиноким доказом титанічної праці батька», а також закидала українцям в еміграції не достатню активність у пошануванні її батька. Вважала, що до святкування 100-літнього ювілею І. Франка у 1956 р. «штовхнули еміграцію українці з Світів» [5, с. 259]. А в 1970 р., пильнуючи за згадками про батька, констатувала в листі до Святослава Гординського: «...Досить давно замічаю, що Франка стараються затерти, не згадувати його, ані не робити концертів, як це було перед кількома роками» [60].

Цілу низку застережень мала і до ювілейного видання Франкових текстів у перекладі англійською Джона Віра, що вийшло в Торонто-Онтаріо 1956 р. [див. 58]. Донька письменника вважала, що та книга зроблена дуже тенденційно, із вирваними з контексту цитатами, зумисним акцентуванням лише на соціальній проблематиці, а портрет письменника роботи Василя Касіяна «зображає бездумне – чуже Франкові обличчя якогось застрашеного селянина, а не поета-революціонера» [1].

У своєму творенні образу Франка-революціонера й соціаліста радянське літературознавство намагалось показати українського письменника в тісних зв'язках із російською літературою як класово вищою, єдино правильною і такою, що сформувала світогляд великого Каменярка. Але такий погляд донька письменника різко заперечувала й відзначала (як і її брат Т. Франко), що найбільше І. Франко любив німецьку літературу. Ба більше, російській літературі вона виносила суворий присуд як такий, що культивує «індивідуальне моральне безґрунтя».

«До російської літератури не було в нього [І. Франка. – Н. Т.] жодного захоплення. <...> Коли вже говорити про його окреме зацікавлення чужою літературою, тоді треба признати, що нею була німецька література. Її впливів можна дошкукуватись, але не російської. Російська література, думаю, вражає пригнічуючи, не тільки інші народи, але навіть росіян. Вона морально приготувала їх до большевизму, до індивідуального морального безґрунтя, що відбирає людині всяку силу до особистої контролю над собою. Творчість Івана Франка є запереченням російської літератури», – читаємо в інтерв'ю Анни Ключко для газети «Гомін України» у вересні 1956 р. [1].

Розвінчувала донька письменника і міф про атеїстично-матеріалістичний світогляд свого батька, який особливо підтримувала радянська пропаганда, ігноруючи еволюцію поглядів Івана Франка упродовж усього його життя. На подібні закиди Анна зауважувала:

«Щоб розуміти мого батька, треба розуміти й знати наперед його середовище, його сучасників. Атеїстом і безбожником для фарисеїв був і Христос. <...> Розрив з Драгомановим, Грушевським і Павликом – це один факт; його твори, а зокрема “Мойсей” – другий факт, а третій – його життя, повне згоди з заповідями Божими. Він більше студіював св. Письмо та життя святих, як покликани до того, і наслідував вчинки праведників. Він ненавидів книжників і церковних урядників, що віддавали кесареві навіть те, що було призначене Богові» [1].

У статті «Д-р Іван Франко – шанувальник Св. Миколая» наголошувала на тому, що письменник не лише шанував свята церковного календаря, а й досліджував релігійну

історію та писав за християнськими мотивами власні тексти. У тій-таки публікації вона також наводила Франкові легенди «Два чуда Св. Николая».

Дуже різко реагувала і дратувалася, коли приписували горезвісний текст антирелігійного вірша «Папі в альбом» Франкові. Так, коли Олександр Мох у своїй статті «Дорога до пекла» (1969) лише теоретично припустив, що цей текст може належати Франкові, то це викликало цілу хвилю обурення з боку Анни. У праці О. Моха, зокрема, були такі слова:

«Якщо правдива ця “поема” Івана Франка п. н. “Папі в альбом”, яку Франко ніби “продиктував своєму секретареві М. Колодієві 26 травня 1914 року” (пор. большевицьку протирелігійну книжку п. н. Іван Франко, Проти Ватикану, Київ, 1953), то й вона вказувала б на повний упадок Франкового таланту» [10, с. 103].

І хоча ця думка була висловлена доволі обережно, в умовному способі, лише як припущення, однаково А. Ключко відреагувала на те з блискавичною швидкістю і гнівом. Вона повернула редакції примірник журналу «Правда», в якому була розміщена ця стаття, а в супровідному листі звинуватила О. Моха у наклепі та неповазі до її батька. Редакція журналу в наступному числі (№ 3–4) опублікувала її лист, а також відпис О. Моха під заголовком «Дружня переписка». Ситуація знову, як колись у полеміці про М. Грушевського з В. Дорошенком, переростала у формат публічної дискусії. Прикметно, що першопричина дискусії – поезія «Папі в альбом» – потроху відходила на задній план, бо і для Анни, і для О. Моха було зрозуміло, що поезія «Папі в альбом» навряд чи належить Франкові. Зрештою, О. Мох, який знав Маркіяна Колодія (секретаря Франка, який підтверджував автентичність цього тексту), одразу поставив під сумнів його правдомовність, бо вважав його людиною «хворобливого антиклерикалізму, яка ще й до того міняла часто свої політичні погляди» [6]. Саме О. Мох справедливо зауважував, що І. Франко у своєму творчому житті пройшов складну еволюцію релігійного світогляду від «християнства, відпаду від християнства, агностицизму, атеїзму, монізму, буддизму, захоплення старорелігійним письменством, і врешті повільного повороту до християнства, зрештою дуже далекого від християнської правовірності» [6]. Водночас він перестерігав доньку письменника від надмірного пієтету у ставленні до класиків літератури, бо справедливо вважав, що не може «пієтет до батька» бути критерієм у літературній критиці чи історії літератури.

«...Ні одна ні друга ділянка літературознавства не має на меті описувати автора як святу чи побожну людину. Також не має історія літератури вибілювати, ані теж очорнювати даного автора. Просто: треба писати про авторів так, як це з ними було, об'єктивно писати правду. А писати правду – не значить натягати її так, як це хотілось би людині з пієтетом до даного автора», – твердив О. Мох [6].

Дискусія набирала дивних форм, бо, здавалося, не було і самого предмету дискусії. Ніхто ж не був проти правди... Одначе, як і у випадку з В. Дорошенком, «правду» кожен розумів по-своєму.

Анна часто бачила наклеп на батька там, де його насправді не було, і насторожено ставилась до всіх, хто в той чи інший спосіб згадував про хворобу І. Франка. А О. Мох мав необережність згадати про розлади Франкової психіки останніх років життя, адже додатком до «Дружньої переписки...» в журналі «Правда» стала також публікація його статті «Вірші Франка читаючи...», у якій автор при аналізі текстів письменника періоду «недужого духа» згадав про хворобу письменника [9]. На такі згадки Анна реагувала травматично. І хоч ніде у статті учений не називав діагнозу Франкової хвороби, та все ж донька письменника, вочевидь, одразу запідозрила, що він діагностує її як сифіліс. У листі до С. Гординського від 22 березня 1970 р. А. Ключко писала:

«Порадившись з деякими людьми про можливість подати Моха в суд за наклеп, який шкодить мені і моїй родині, я післала йому запит: про яку хворобу він робить натяк, щоби мати доказ його безпримірної підлості і підставу для правової відповідальності. Він відписав в рафіновано підлій спосіб спираючись на різних прикладах хорих визначних людей, аби цим приліпити цю хворобу мому батькові» [60].

Знову дежавю... Вважала, що такі наклепи «знижують цінність творіння І. Франка» і компрометують його родину в очах суспільства: «Я не можу стерпіти хамського відношення до пам'яті мого Батька, бо хто ображає пам'ять його, тим самим ображає і мене, і наоборот» [60]. Був це голос крові, наслідок галицького добропорядного виховання (яке завжди дуже зважало на те, що люди скажуть), образа за батька, надмірний «пістет» чи страх за долю Франкових нащадків?.. Напевно, усе разом.

Однак цього разу Анна уже нічого не відписувала публічно своєму «кривдникові». Очевидно, прислухалася до думки С. Гординського, який радив їй не вступати в подальшу полеміку з О. Мохом. «Я залишила Моха припадати мохом...», – фіналізувала своє рішення у цій справі в листі від 25 травня 1970 р. до свого радника.

Висновки. Підсумовуючи, можна ствердити, що франкіана А. Франко-Ключко має своє неповторне обличчя. Вона тісно пов'язана з особою самої авторки та її емоційно-пристрасним сприйняттям постаті свого батька. Найціннішими в її франкіані залишаються спогади та статті з великими мемуарними уступами. Бо саме вони подають погляд зсередини Франкової сім'ї. Нерідко у своїх твердженнях А. Франко-Ключко підсвідомо переповідала чи наслідувала думку матері, О.Франко, так що, за влучним спостереженням її брата Тараса, «можна вважати це написаним з слів матері» [28, с. 718]. Але саме в цій ретрансляції поглядів матері також є велика цінність франкіани Анни Франко-Ключко, оскільки вона дає змогу почути жіночі голоси Франкової сім'ї. Тим паче, що своїх споминів про чоловіка О. Франко не написала.

Франкознавство А. Франко-Ключко не мало системного наукового характеру і було пов'язане найперше з благородним порухом душі – зберегти пам'ять про свого батька. Звісно, ця «пам'ять» суб'єктивна (бо ж суб'єктивними є будь-які мемуари), і нерідко Анна бачила й інтерпретувала у своєму світлі конкретні факти чи події і не завжди приймала іншу, альтернативну, думку. Через це в неї виникали конфлікти й полеміки з ученими-франкознавцями. Подеколи її любов до батька заважала бути їй об'єктивною, а її прямий і зовсім не дипломатичний характер штовхав до необдуманих дискусій.

Часом на правах доньки бажала контролювати франкознавчий дискурс, провадячи власну «битву» за батька. Часом втручалася у питання, в яких не була до кінця компетентна, керуючись чи то образою, чи то власним розумінням інтересів родини та «почуттям справедливості» і «правди». Однак без її франкіани образ І. Франка був би неповним, розуміння його родинного середовища, в якому творив, не завжди зрозумілим. Нерідко розвідки А. Франко-Ключко були писані під впливом тих-таки споминів або навіть особистими роздумами над прочитаною лектурою з-під батькового пера. І писані вони були талановито й цікаво, із літературним хистом і чуттям. Саме тому, крім унікального фактажу, який їх вирізняє, вони мають цінність також і сучасній літературі.

Список використаної літератури

1. Б. С. В хаті доньки Івана Франка – Анни Ключко // Гомін України. 1956. № 36. Від 1. IX. С. 11.
2. Виступ Анни Франко перед студентами Львівського університету ім. Івана Франка у липні 1967 р. / Публ. В. Бонь // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2007. Вип. 7. С. 316–317. Передруковано: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2016. Вип. 19. С. 280–282.
3. Відмічено 5-річчя діяльності ОЖ ЛВУ в Торонто // Гомін України. 1956. № 48. Від 24. XI. С. 6.
4. Вул Й. І. Новий штрих до біографії І. Я. Франка (Неопублікований лист Ганни Франко-Ключко) // Бібліотека – науці: зб. наук. праць / АН УРСР, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника; [редкол.: М. В. Лізанець (відп. ред.), М. Г. Вавричин, М. А. Вальо та ін.; ред. В. І. Мазний]. Київ: Наукова думка, 1990. С. 89–92.
5. Гирич І., Тихолоз Н. «Носіться далі з своїм Грушевським...»: листи Анни Ключко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США // Українська біографістика. 2022. Вип. 23. С. 192–261.
6. Дружня переписка... // Правда. 1969. Осінь-зима. № 3–4. С. 290–292.
7. Інший Франко: кулінарні смаки та традиції родини письменника [Інтерв'ю з Н. Тихолоз. Розмовляла О. Лісна] // URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/intervyu_tvogo_mista_inshyy_franko_kulinarni_smaky_ta_tradytsii_rodyny_pysmennyka_79842.html
8. Кравців-Барабаш М. З життя ОЖ ЛВУ // Гомін України 1957. № 1–2. Від 7. I. С. 12.
9. Мох О. Вірші Франка читаючи... // Правда. 1969. Осінь-зима. № 3–4. С. 293–304.
10. Мох О. Дорога до пекла // Правда. 1969. Весна-літо. № 1–2.
11. Рецепти родини Івана Франка «оживають» у кухні дослідниці зі Львова [Інтерв'ю з Н. Тихолоз про кухню Франків. Підготувала Л. Кічура] // Найкращі жіночі історії. 2016. № 5 (41). С. 4–6.
12. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики: «Коли ще звірі говорили»: монографія. Дрогобич: Коло, 2006. 364 с.
13. Слово дочки Івана Франка // Гомін України. 1957. № 50. Від 7. XII. С. 8.
14. Тихолоз Б., Тихолоз Н. Франко від А до Я / Графічне оформлення: р. Романишин, А. Лесів. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016.
15. Тихолоз Н. 6 унікальних рецептів родини Франка, які може приготувати кожен // URL: http://tvoemisto.tv/news/6_unikalnyh_retseptiv_rodyny_franka_shcho_mozhe_prygotuvaty_kozhen_79864.html

16. *Тихолоз Н.* Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в рецепції Анни Франко-Ключко: pro et contra // Науковий вісник Національного музею Івана Франка. Львів, 2017. Вип. 1 (21). С. 91–148.
17. *Тихолоз Н.* Дарунки любові: Святий Миколай у домі Франків // Сайт «Франко:Наживо». 8.12.2020. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2020/12/18/%d0%b4%d0%b0%d1%80%d1%83%d0%bd%d0%ba%d0%b8-%d0%bb%d1%8e%d0%b1%d0%be%d0%b2%d1%96-%d1%81%d0%b2%d1%8f%d1%82%d0%b8%d0%b9-%d0%bc%d0%b8-%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%b0%d0%b9-%d1%83-%d0%b4%d0%be%d0%bc%d1%96-%d1%84/>
18. *Тихолоз Н.* З куховарського зшитка Анни Франко-Ключко // Сайт «Seeds and Roots. Ukrainian Culinary Heritage Project». 8.08.2021. URL: <https://seedsandroots.net/z-kuhovarskogo-zshytka-anny-franko-klyuchko/?fbclid=IwAR3AuWiB0UkYtSbMM2HjFEMoFPwPZCJAqzbMIIHVbcbDMidg-INqjc98tbs>
19. *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка (генологічні аспекти). Львів: ЛВІЛШ НАНУ, 2005. 316 с.
20. *Тихолоз Н.* Петро Франко: формула долі (життєпис на тлі доби): монографія. Львів, 2021. 288 с.
21. *Тихолоз Н.* Пиріг для тата // Сайт «Франко:Наживо». 27.08.2016. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2016/08/27/пиріг-для-тата/>
22. *Тихолоз Н.* Привіт із Ліпика: незвичайна листівка Івана Франка до доньки Анни // Науковий вісник Національного музею Івана Франка. Львів, 2021. Вип. 3 (23). С. 167–171.
23. *Тихолоз Н.* У пошуках утраченого раю (любов і туга Анни Франківни) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна: Франкознавство. 2011. Вип. 55. С. 169–194.
24. *Тихолоз Н.* У хаті доньки Івана Франка: інтерв'ю з Анною Ключко // Сайт «Франко:Наживо». 06.08.2022. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2022/08/06/%d0%b2-%d1%85%d0%b0%d1%82%d1%96-%d0%b4%d0%be%d0%bd%d1%8c%d0%ba%d0%b8-%d1%96%d0%b2%d0%bd%d0%b0-%d1%84%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%ba-%d0%b0-%d1%96%d0%bd%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b2%d1%8e-%d0%b7/>
25. *Тихолоз Н.* Фантазія з присмаком ностальгії (із секретів художньої творчості Анни Франко-Ключко) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. Львів: [Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України], 2012. С. 752–759.
26. *Франко І.* Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
27. Франко лежав без пам'яті, без сил. Урятував його від голоду старий служитель готелю [Інтерв'ю про кухню Франків з Б. і Н. Тихолозами. Підготувала Л. Межва] // Країна. 2015. №14 (9 квітня). С. 46–50.
28. *Франко Т.* Іван Франко про себе, діти про батька // *Франко Т.* Вибране: у 2 т. / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. Т. 1: І. Наукові та науково-популярні праці. С. 707–723.
29. *Франко-Ключко А.* Бібліотека мого батька: спомин // Життя і школа. 1963. № 7/8. С. 16–21.
30. [Франко-Ключко А.] Він працював для визволення України (Слово п-ні Анни Франко-Ключко на Зустрічі українців Америки і Канади, Торонто, 1 липня 1956) // Гомін України. 1956. № 30-31. Від 21. VII. С. 1.
31. *Франко-Ключко А.* В обороні правди // Гомін України. 1963. № 28–30, 33–34, 36, 40–47.
32. *Франко-Ключко А.* Для Тебе, Тату / упоряд., автор вступ. статті й коментарів М. Шала-та. Київ: Ярославів вал, 2010. 574 с.

33. *Франко-Ключко А.* Д-р Іван Франко – шанувальник Св. Миколая // *Життя і школа*. 1960. Ч. 1 (41). С. 26–30.
34. *Франко-Ключко А.* Д-р Іван Франко і його докторат // *Рідна школа*. 1959. № 7/8. С. 20–24.
35. *Франко-Ключко А.* Замилування великого поета // *Овид*. 1958. Ч. 4 (93). С. 21–24.
36. *Франко-Ключко А.* Іван Франко // *Життя і школа*. 1964. № 7/10. С. 17–18; Передруковано також у вид.: *Життя і школа*. 1994. № 1. С. 38–39.
37. *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина. Спомини. Торонто: Ліга визволення України, 1956. 132 с. (Політична бібліотека Ліги визволення України. № 10. Цикл «Мемуаристика»).
38. *Франко-Ключко А.* Іван Франко та еспанська література // *Життя і школа*. 1962. № 10/12. С. 55–56.
39. *Франко-Ключко А.* Іван Франко у Відні (із збірника про І. Франка) // *Гомін України*. 1966. № 52. Від 17. XII. С. 11.
40. *Франко-Ключко А.* Із збірника про І. Франка. // *Гомін України*. 1966. № 51. Від 10. XII. С. 10.
41. *Франко-Ключко А.* Історія однієї приязні // *Наше життя*. 1960. № 1. С. 8.
42. *Франко-Ключко А.* Література для дітей у творчості І. Франка // *Новий шлях*. Торонто, 1986. Від 8, 15, 22. II.; 1, 8, 15, 22, 29. III.
43. *Франко-Ключко А.* Малий Мирон. Промова на Всеканадійському Конгресі українців у Вінніпезі 8 липня 1956 р. // *Франко-Ключко А.* Для Тебе, Тату. Київ: Ярославів вал, 2010. С. 326–337.
44. *Франко-Ключко А.* Несподівана новина: переклад Франкового «Мойсея» французькою мовою // *Вільне слово* (Торонто). 1970. Від 21. II. С. 4.
45. *Франко-Ключко А.* Ольга Франко в правдивім світлі // *Новий шлях*. 1960. Від 27. V. – Від 25. VII.
46. *Франко-Ключко А.* Поема «Ольга» // *Жіночий світ*. 1958. № 5. С. 7–8; передруковано також: *Жіночий світ*. 1976. № 7–12; 1977. № 1–2.
47. *Франко-Ключко А.* Рукописи Івана Франка в Канаді // Іван Франко й Франкія на Заході: статті й матеріяли з приводу століття народин, 1856–1956 / за ред. Яр. Рудницького. Вінніпег: Видано засобами Фундації ім. Шевченка, 1957. С. 85–96.
48. *Франко-Ключко А.* Рукописи Івана Франка в Канаді: (листи із Ліпіка, Югославії, та інше). Вінніпег, Канада, 1957. 16 с.
49. *Франко-Ключко А.* Ставлення мого батька до селян // *Життя і школа*. 1966. № 3–6. С. 2–5, 25. Те ж у вид.: *Життя і школа*. 1990. № 5. С. 32–33.
50. *Франко-Ключко А.* Три силуети // *Гомін України*. 1957. № 1–2. Від 7. I. С. 11–12.
51. *Франко-Ключко А.* Франко й Ганді // *Визвольний шлях*. 1978. № 3. С. 364–377; № 4. С. 488–493; № 6. С. 761–768.
52. *Франко-Ключко А.* Франкові листи // *Жовтень*. 1968. № 5. С. 123–127. Передруковано також у вид.: *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів, 2016. Вип. 19. С. 285–289, 320–324.
53. *Франко-Ключко А.* Я син селянина // *Франкова криниця*. 1993. Від 28. VIII.
54. *Франко-Ключко А.* Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей / публ. В. Бонь // *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів, 2007. Вип. 7. С. 317–320. Републіковано також: *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*. Львів, 2016. Вип. 19. С. 588–594.

55. Франко-Ключко А. Як учив і виховував Іван Франко своїх дітей // Життя і школа. 1990. № 3. С. 34–38.
56. Франко-Ключко Г. Городинна новинка // Наше життя. 1959. Ч. 10 (листопад). С. 20.
57. Франко-Ключко Г. Іменинний пиріг // Наше життя. 1958. Ч. 5 (травень). С. 5, 8.
58. Franko I. Poems and Stories / transl. by John Wier. Toronto, 1956. 341 p.

Архівні джерела

59. ІЛ. Ф. 3.
60. Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН у США. Ф. Святослава Гординського.

References

1. B. S. (1956). V khati donky Ivana Franka – Anny Kliuchko. *Homin Ukrainy*. №36. Vid 1. IKh. Toronto, Canada.
2. Vystup Anny Franko pered studentamy Lvivskoho universytetu im. Ivana Franka u lypni 1967 roku / Publ. V. Bon (2007). *Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi*. Vyp. 7. Lviv, Ukraine.
3. Vidmicheno 5-richchia diialnosti OZh LVU v Toronto (1956). *Homin Ukrainy*. № 48. Vid 24. KhI. Toronto, Canada.
4. Vul, Y. I. (1990). Novyi shtrykh do biohrafii I. Ya. Franka: (Neopublikovanyi lyst Hanny Franko-Kliuchko). *Biblioteka – nautsi : zb. nauk. prats / AN URSR*, Lviv. nauk. b-ka im. V. Stefanyka. Kyiv, Ukraine.
5. Hyrych, I., Tykholoz, N. (2022). «Nositsia dalshe z svoim Hrushevskym...»: lysty Anny Kliuchko do Volodymyra Doroshenka z arkhivu UVAN u SSHA. *Ukrainska biohrafistyka*. Vyp. 23. S. 192–261. Kyiv, Ukraine.
6. Druzhnia perepyska... (1969). *Pravda*. Osin-zyma. №3–4. Toronto, Canada.
7. Inshyi Franko: kulinarni smaky ta tradytsii rodyny pysmennyka [Interviu z N. Tykholoz. Rozmovliala O. Lisna] (2016). *Mediaportal «Tvoie misto»*. Lviv, Ukraine.
8. Kravtsiv-Barabash, M. (1957). Z zhyttia OZh LVU. *Homin Ukrainy*. №1–2. Vid 7. I. Toronto, Canada.
9. Mokh, O. (1969). Virshi Franka chytaiuchy... *Pravda*. Osin-zyma. №3–4. Toronto, Canada.
10. Mokh, O. (1969). Doroha do pekla. *Pravda*. Vesna-lito. № 1–2. Toronto, Canada.
11. Retsepty rodyny Ivana Franka «ozhyvaiut» u kukhni doslidnytsi zi Lvova [Interviu z N. Tykholoz pro kukhniu Frankiv. Pidhotuvala L. Kichura] (2016). *Naikrashchi zhinochi istorii*. № 5 (41). Lviv, Ukraine.
12. Sabat, H. (2006). Kazky Ivana Franka: osoblyvosti poetyky. «Koly shche zviri hovoryly». Drohobych, Ukraine.
13. Slovo dochky Ivana Franka (1957). *Homin Ukrainy*. № 50. Vid 7. KhII. Toronto, Canada.
14. Tykholoz, B., Tykholoz, N. (2016). Franko vid A do Ya / Hrafichne oformlennia R. Romanyshyn, A. Lesiv. Lviv, Ukraine.
15. Tykholoz, N. (2016). 6 unikalnykh retseptiv rodyny Franka, yaki mozhe pryhotuvaty kozhen. *Mediaportal «Tvoie misto»*. Lviv, Ukraine.
16. Tykholoz, N. (2017). Vzaiemyny Ivana Franka ta Mykhaila Hrushevskoho v retseptsii Anny Franko-Kliuchko: pro et contra. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu Ivana Franka*. Vyp. 1 (21). Lviv, Ukraine.
17. Tykholoz, N. (2020). Darunky liubovi: Sviaty Mykolai u domi Frankiv. *Sait «Franko: Nazhyvo»*. 8.12.2020.

18. Tykholoz, N. (2021) Z kukhovarskoho zshytka Anny Franko-Kliuchko. *Sait «Seeds and Roots. Ukrainian Culinary Heritage Project»*. 8.08.2021.
19. Tykholoz, N. (2005). Kazkotvorchist Ivana Franka (henolohichni aspekty). Lviv, Ukraine.
20. Tykholoz, N. (2021). Petro Franko: Formula doli. (Zhyttiepys na tli doby): monohrafiia. Lviv, Ukraine.
21. Tykholoz, N. (2016). Pyrih dlia tata. *Sait «Franko:Nazhyvo»*. 27.08.2016.
22. Tykholoz, N. (2021). Pryvit iz Lipika: nezvychna lystivka Ivana Franka do donky Anny. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu Ivana Franka*. Vyp. 3 (23). Lviv, Ukraine.
23. Tykholoz, N. (2011). U poshukakh utrachenoho raiu (Liubov i tuha Anny Frankivny). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna: Frankoznavstvo*. Vyp. 55. Lviv, Ukraine.
24. Tykholoz, N. (2022). U khati donky Ivana Franka: interviiu z Annoiu Kliuchko. *Sait «Franko:Nazhyvo»*. 06.08.2022.
25. Tykholoz, N. (2012) Fantaziia z prysmakom nstalhii (iz sekretiv khudozhnoi tvorchosti Anny Franko-Kliuchko). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 21: Scripta manent. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Bohdana Yakymovycha. Lviv, Ukraine.
26. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv u 50 tomakh. Kyiv, Ukraine.
27. Franko lezhav bez pamiaty, bez syl. Uriatuvav yoho vid holodu staryi sluzhytel hoteliu [Interviu pro kukhniu Frankiv z B. i N. Tykholozamy. Pidhotuvala L. Mezhva] (2015). *Kraina*. №14 (9 kvitnia). Kyiv, Ukraine.
28. Franko T. (2015). Ivan Franko pro sebe, dity pro batka. *Franko T. Vybrane: U 2 t. / Uporiad. Ye. Baran, N. Tykholoz. T. 1. Ivano-Frankivsk, Ukraine*.
29. Franko-Kliuchko A. (1963). Biblioteka moho batka: Spomyn. *Zhyttia i shkola*. № 7/8. State College, USA.
30. [Franko-Kliuchko, A.] (1956). Vin pratsiuvav dlia vyzzvolennia Ukrainy (Slovo p-ni Anny Franko-Kliuchko na Zustrichi ukraintiv Ameriky i Kanady, Toronto, 1 lypnia 1956). *Homin Ukrainy*. №30-31. Vid 21. VII. Toronto, Canada.
31. Franko-Kliuchko, A. (1963) V oboroni pravdy. *Homin Ukrainy*. № 28–30, 33–34, 36, 40–47. Toronto, Canada.
32. Franko-Kliuchko, A. (2010). Dlia Tebe, Tatu / Uporiad., avtor vstup. staty y komentariv M. Shalata. Kyiv, Ukraine.
33. Franko-Kliuchko, A. (1960). D-r Ivan Franko – shanuvalnyk Sv. Mykolaia. *Zhyttia i shkola*. Chys. 1 (41). State College, USA.
34. Franko-Kliuchko, A. (1959). D-r Ivan Franko i yoho doktorat. *Ridna shkola*. № 7/8. Toronto, Canada.
35. Franko-Kliuchko, A. (1958). Zamylyvannia velykoho poeta. *Ovyd*. Chys. 4 (93). Chicago, USA.
36. Franko-Kliuchko, A. (1964). Ivan Franko. *Zhyttia i shkola*. № 7/10. State College, USA.
37. Franko-Kliuchko, A. (1956). Ivan Franko i yoho rodyna. Spomyny. Toronto, Canada.
38. Franko-Kliuchko, A. (1962). Ivan Franko ta espanska literatura. *Zhyttia i shkola*. №10/12. State College, USA.
39. Franko-Kliuchko, A. (1966). Ivan Franko u Vidni (Iz zbirnyka pro I. Franka). *Homin Ukrainy*. №52. Vid 17. KhII. Toronto, Canada.
40. Franko-Kliuchko, A. (1966). Iz zbirnyka pro I. Franka. *Homin Ukrainy*. № 51. Vid 10. XII. Toronto, Canada.
41. Franko-Kliuchko, A. (1960). Istoriia odniiei pryiazni. *Nashe zhyttia*. № 1. New York, USA.
42. Franko-Kliuchko, A. (1986). Literatura dlia ditei u tvorchosti I. Franka. *Novyi shliakh*. Vid 8, 15, 22. II.; 1, 8, 15, 22, 29. III. Toronto, Canada.

43. Franko-Kliuchko, A. (2010). *Malyi Myron. Promova na Vsekanadiiskomu Kongresi ukrainsiv u Vinnipezi 8 lypnia 1956 roku. Franko-Kliuchko A. Dlia Tebe, Tatu.* Kyiv, Ukraine.
44. Franko-Kliuchko, A. (1970). *Nespodivana novyna: pereklad Frankovoho «Moiseia» frantsuzkoïu movoiu. Vilne slovo.* Vid 21.II. Toronto, Canada.
45. Franko-Kliuchko, A. (1960). *Olha Franko v pravdyvim svitli. Novyi shliakh.* Vid 27. V. – Vid 25. VII. Toronto, Canada.
46. Franko-Kliuchko, A. (1958). *Poema «Olha». Zhinochyi svit.* № 5. Toronto, Canada.
47. Franko-Kliuchko, A. (1957). *Rukopysy Ivana Franka v Kanadi. Ivan Franko y Frankiiana na Zakhodi: Statti y materiialy z pryvodu stolittia narodyn, 1856–1956 / Za red. Yar. Rudnytskoho.* Vinnipeh, Canada.
48. Franko-Kliuchko, A. (1957) *Rukopysy Ivana Franka v Kanadi: (Lysty iz Lipika, Yuhoslavii, ta inshe).* Vinnipeh, Kanada, 1957.
49. Franko-Kliuchko, A. (1966). *Stavlennia moho batka do selian. Zhyttia i shkola.* № 3–6. State College, USA.
50. Franko-Kliuchko, A. (1957). *Try syliueti. Homin Ukrainy.* №1–2. Vid. 7. I. Toronto, Canada.
51. Franko-Kliuchko, A. (1978). *Franko y Gandi. Vyzvolnyi shliakh.* № 3, 4, 6. London, Great Britain.
52. Franko-Kliuchko, A. (1968). *Frankovi lysty. Zhovten.* № 5. Lviv, Ukraine.
53. Franko-Kliuchko, A. (1993). *Ya syn selianyina. Frankova krynytsia.* 1993. Vid 28. VIII. Truskavets, Ukraine.
54. Franko-Kliuchko, A. (2007). *Yak uchyv i vykhovuvav Ivan Franko nas, svoikh ditei / Publ. V. Bon. Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi. Vyp. 7.* Lviv, Ukraine.
55. Franko-Kliuchko, A. (1990). *Yak uchyv i vykhovuvav Ivan Franko svoikh ditei. Zhyttia i shkola.* № 3. State College, USA.
56. Franko-Kliuchko, H. (1959). *Horodynna novynka. Nashe zhyttia.* Chys. 10 (lystopad). New York, USA.
57. Franko-Kliuchko, H. (1958). *Imenynnyi pyrih. Nashe zhyttia.* 1958. Chys. 5 (traven). New York, USA.
58. Franko, I. (1956). *Poems and Stories / Transl. by John Wier.* Toronto, Canada.
59. *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NANU. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii.* F. 3.
60. *Arkhiv-muzei im. D. Antonovycha UVAN u SShA. F. Sviatoslava Hordynskoho.*

Тихолоз Наталія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000).

Nataliya Tykholoz – Cand. Sc. (Philology), Senior Research Associate, Director, Institute of Ivan Franko Studies, Lviv Ivan Franko National University (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: nataliya.tykholoz@lnu.edu.ua

THE FRANKIANA OF ANNA FRANKO-KLYUCHKO: PROBLEMS, GENRES, STYLE

Nataliya TYKHOLOZ

The article is devoted to the scholarly, journalistic, and partly epistolary work of Anna Franko-Klyuchko (1892–1988), the youngest daughter of Ivan Franko. **The aim** of the study is to reveal the creative personality of Anna Franko-Klyuchko as a representative of the Frankos' literary dynasty who continued her father's work in public lectures and media publications, popularized his ideas, struggling, at the same time, against the distortion of the writer's image in Soviet Ukraine. The survey is based on the study of historical documents (esp. those of archives and libraries), employing analytical, synthetic, biographical, bibliographic, cultural-historical and genetic **methods**.

The scholarly novelty of the study consists in comprehending and introduction into scientific circulation of a series of by Anna Franko-Klyuchko's texts (public speeches and performances, jubilee sketches, memoir sketches, essays, articles, letters) scattered in magazines or magazines in the diaspora, undescribed in the archives and for a long time beyond the focus of research.

On the basis of analysing popular-scientific, journalistic, memoirs and correspondence texts of Anna Franko-Klyuchko covering the mid-1950s-early 1970s period, **conclusions** are drawn about the Frankiana specificity of the author's daughter: a broad genre-thematic range of topics, dominance of memoir fragments, high degree of autobiographism, emphasis on Ivan Franko's cultural and nation-building mission, religious worldview, creative relationships with women, culinary tastes and family traditions. Also, emphasis is made on the polemical element in Anna Franko-Klyuchko's character and writing style, her special attention to «inconvenient» issues, esp. those related to Ivan and Olha Frankos' diseases. Circumstances regarding Anna Klyuchko's dispute with the scholar Oleksandr Mokh are examined too.

Keywords: Anna Franko-Klyuchko, the Frankos' Literary Dynasty, Frankiana, Journalism, literary polemics.

Дата подання: 10 червня 2023 р.